

Beste lezer,

Met droefheid melden we dat op 7 september jl. prof. dr. J.F. Borghouts is overleden.

Na zijn emeritaat als hoogleraar Egyptologie aan de Universiteit Leiden in 2004 was hij gastonderzoeker bij het NINO en de opleiding Egyptologie. Nagenoeg dagelijks kwam hij naar het instituut om aan zijn onderzoek te werken en zijn promovendi te begeleiden. Wij missen zijn eruditie en betrokkenheid.

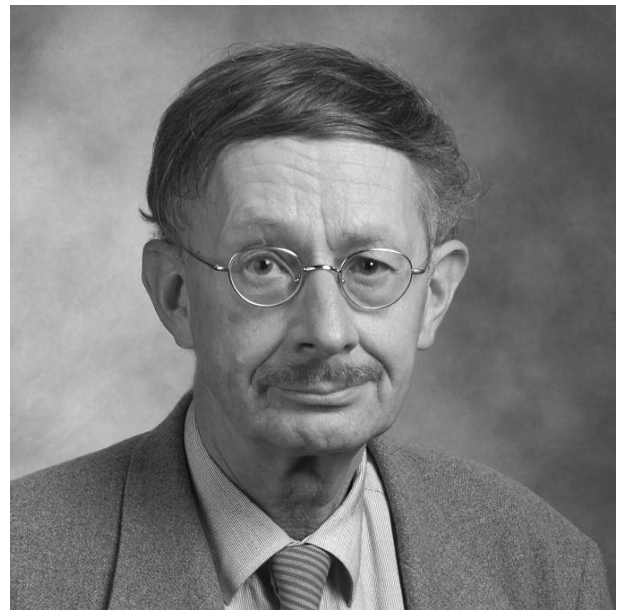
Caroline Waerzeggers en Carolien van Zoest

In memoriam

Prof. dr. Joris F. Borghouts (1939-2018) was Hoogleraar in de Egyptologie in Leiden en een specialist in de oud-Egyptische grammatica en magie.

Hij werd geboren in Ginneken (thans een wijk van Breda) op 17 juni 1939. Hij studeerde Egyptische taal- en letterkunde in Leiden en promoveerde in 1971 op het proefschrift *The magical texts of Papyrus Leiden I 348*. Van 1969 tot 1976 was hij voltijds wetenschappelijk medewerker aan de Universiteit van Amsterdam, waarna hij terugkeerde naar Leiden als wetenschappelijk medewerker. In 1985 werd hij benoemd tot Hoogleraar in de Egyptologie, een functie die hij tot zijn emeritaat in 2004 heeft bekleed. In 1999 werd hij gekozen tot lid van de KNAW, en na zijn emeritaat werd hij tevens gastmedewerker/research fellow bij het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten (Leiden), waar hij een werkkamer had en ook een bureau in de bibliotheek.

Na zijn emeritaat werkte hij verder met zijn promovendi en tot kort voor zijn dood bleef hij dagelijks werken aan zijn onderzoek. Zijn brede belezenheid in de Egyptische teksten was ongeëvenaard, inclusief de late vormen van het Oudegyptisch: Demotisch en Koptisch. Tot zijn belangrijkste publicaties behoren zijn bloemlezing *Ancient Egyptian Magical Texts*, Leiden 1978, en zijn Middegyptische grammatica in twee delen, *Egyptian: An Introduction to the Writing and Language of the Middle Kingdom*, Leiden en Leuven 2010, naast een aantal belangrijke artikelen.

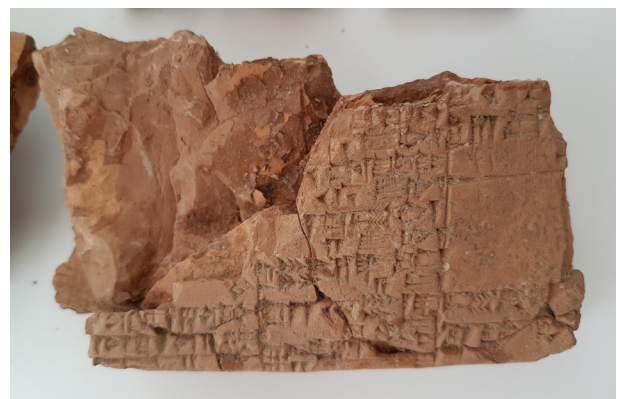

J.F. Borghouts (1939-2018; foto Universiteit Leiden)

Nieuws uit de Böhl-collectie

Restauratieproject

Tijdens de zomermaanden werden 44 kleitabletten uit onze Böhl-collectie gerestaureerd in het atelier van het Rijksmuseum van Oudheden. Carmen Gütschow, free-lance restauratiedeskundige met expertise in kleitabletten, voerde het werk uit in samenwerking met Renske Dooijes, restaurateur van het museum. De 44 kleitabletten werden zorgvuldig geselecteerd zodat Carmen een geïnformeerde schatting kon maken van de totale investering in tijd en middelen die nodig is om de gehele collectie te behandelen. Het (resterende) kostenplaatje bedraagt c. €55.000. Het NINO-onderzoekscentrum zal dit werk gespreid over twee jaar (2019 en 2020) laten uitvoeren.

*Fragment van kleitablet LB 2421 voor restauratie
(foto Carmen Gütschow)*

Kleitabiet LB 2421, een administratieve tekst uit de Ur III-periode, na restauratie (voorkant; foto Carmen Gütschow)

Meer foto's van dit spectaculair gerestaureerde kleitabiet op onze website: www.nino-leiden.nl/message/pilot-restoration-of-clay-tablets-in-the-bohl-collection

Even voorstellen: Jolieke van 't Hoff

Mijn naam is Jolieke van 't Hoff en op het moment volg ik de masteropleiding Classics and Ancient Civilizations aan de Universiteit Leiden, waarbinnen ik de Research Master Egyptologie doe en een reguliere master Assyriologie. Deze twee specialisaties probeer ik ook samen te brengen in mijn studie waar ik vooral het contact en de uitwisseling tussen Egypte, Mesopotamië en de Levant onderzoek.

Sinds kort ben ik werkzaam als student-assistent binnen het NINO waar ik dr. Jeanette Fincke assisteer met het maken van een database voor de Böhl-collectie die uit circa 3200 kleitabietten bestaat daterend naar 3000 v.Chr. tot de eerste eeuw v.Chr. Mijn voornaamste taak is het maken van Nederlandstalige beschrijvingen voor de kleitabietten die bestemd zijn voor een breed publiek en helpen met het uitbreiden van de huidige database door onder andere foto's en bibliografieën van de collectie toe te voegen. Ik voel me vereerd om mee te mogen werken aan dit bijzondere project!

Het "Archives in Context" project

De Böhl-collectie bevat diverse Nieuw- en Laat-Babylonische kleitabietten (ca. 7e-4e eeuw v.Chr.) die ooit behoorden tot de privé-archieven van veelal vooraanstaande Babyloniërs. Een groep jonge onderzoekers van de Universiteit Leiden zet rond deze tabietten een "outreach"-project op, getiteld *Archives in Context*. Het doel is om het brede publiek via een online platform te informeren over spijkerschriftarchieven in hun archeologische context en over de manieren waarop assyriologen dit materiaal onderzoeken.

Kleitabietten uit de Böhl-collectie krijgen een centrale plek op de *Archives in Context*-website. Ze worden gebruikt om verschillende aspecten van de archieven te belichten. Zo zal een aantal tabietten als voorbeeld dienen van specifieke tekstsoorten uit Babylonische privé-archieven. Verder wordt uitgelegd hoe de archiefteksten gebruikt kunnen worden om een Babylonische familie te bestuderen. Ook zullen we laten zien hoe een assyrioloog deze teksten ontcijfert. De archeologische context en het ontbreken daarvan wordt belicht en ook hoe zo'n kleitabiet vanuit Babylon in Leiden terecht kan komen. Foto's en 3D-modellen (gemaakt door Annelies Van de Ven, Melbourne University; zie NINO nieuwsbrief juni 2018) geven een beeld van hoe de kleitabietten eruit zien.

LB 2593, één van de tabietten uit de Böhl-collectie die gebruikt worden in het Archives in Context-project.

Aangezien de onderzochte kleitabietten uit de Böhl-collectie nog niet eerder gepubliceerd zijn, wordt er ook een aantal wetenschappelijke publicaties over dit materiaal voorbereid. *Archives in Context* is een onderdeel van het ERC-project *Persia and Babylonia* o.l.v. Prof. dr. C. Waerzeggers aan de Universiteit Leiden (www.persiababylonia.org). De Engelstalige website *Archives in Context* zal in fases gepubliceerd worden. Het eerste deel komt in november 2018 online.

Lidewij van de Peut

Nieuws uit het NINO- onderzoekscentrum

Mobiliteitsbeurzen

Sinds deze zomer biedt het NINO-onderzoekscentrum twee mobiliteitsbeurzen aan. De “incoming” mobiliteitsbeurs is bedoeld voor onderzoekers die vanuit het buitenland naar Nederland

komen om hier onderzoeksactiviteiten op het terrein van het oude Nabije Oosten uit te voeren. Het doel van het verblijf is vrij; bv. onderzoek in Nederlandse musea, archieven of bibliotheken, het opzetten van samenwerkingsverbanden met Nederlandse onderzoekers, het bijwonen van workshops, summer schools of conferenties, etc. Deze beurs wordt twee keer per jaar uitgereikt tot een maximum van €3.000 per ronde. De eerste winnaar van de mobiliteitsbeurs is Dr. Kabalan Moukarzel uit de Universiteit van Sofia, Bulgarije. Hij zal in 2019 het NINO bezoeken om onderzoek te doen in de bibliotheek en contacten te leggen met Nederlandse onderzoekers.

De “outgoing” mobiliteitsbeurs is bedoeld om studenten (MA, PhD) en recent afgestudeerden van Nederlandse universiteiten de mogelijkheid te bieden naar het buitenland te reizen voor onderzoek op het terrein van het oude Nabije Oosten, bv. om veldwerk uit te voeren, collecties of musea te bezoeken, deel te nemen aan internationale conferenties, etc. Er zijn vier rondes per jaar, telkens met een maximaal te besteden bedrag van €1.500. De winnaars van de eerste ronde zijn Hanna de Pous (Delft), die naar Heidelberg en Leuven reist om er met plaatselijke onderzoekers het gebruik van de microCT scan voor de bestudering van kleitabletten verder te ontwikkelen (zie de NINO nieuwsbrief van juni 2018), o.a. het zichtbaar maken van tekst-in-een-envelop en het analyseren van de samenstelling van de gebruikte klei. Filippo Mi (Leiden) zal dankzij een NINO-mobiliteitsbeurs deelnemen aan het Soknopaiou Nesos opgravingsproject in Egypte.

Met dank aan de NINO-wetenschapsraad (P. Akkermans, O. Kaper, K. Kleber, C. van Zoest, C. Waerzeggers) voor hun beoordelingswerk. Meer informatie over deze beurzen staat op onze website: www.nino-leiden.nl/message/introducing-nino-mobility-grants.

Jaarlijkse NINO-dag

Bij deze een herinnering voor het indienen van abstracts voor de “lightning sessions” tijdens de eerste NINO-dag in Groningen (31 januari 2019). De dag wordt in samenwerking met collega's en studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie en het Qumran Instituut georganiseerd (R. Cappers, L. de Jong, R. Palermo, J.X. Pena, M. Popović, M. van Rijn, F. Slim). Het doel van deze dag is om gevorderde studenten en onderzoekers op het terrein van het oude Nabije Oosten gelegenheid te bieden om elkaar op de hoogte te houden van recent onderzoek en daarover van gedachten te wisselen. Naast lezingen van gastsprekers, programmeren we een aantal “lightning sessions”. Dit zijn korte presentaties van ongeveer 5 tot 10 minuten waarin onderzoekers hun lopende onderzoek voorstellen. Een kort abstract (c. 100 woorden) kan tot 30 oktober bij Carolien van Zoest ingediend worden (c.h.van.zoest@hum.leidenuniv.nl).

Scriptieprijs

Tot 15 oktober kunnen BA- en MA-studenten van alle Nederlandse universiteiten hun scriptie inzenden om kans te maken op een NINO-scriptieprijs. De voorwaarden staan op onze website: www.nino-leiden.nl/message/introducing-two-nino-prizes-for-best-thesis-on-the-ancient-near-east.

Student-assistentchap

Tot 15 november kunnen teams van een senior onderzoeker en een BA- of MA-student een aanvraag indienen voor een *NINO Student Research Assistantship*. De student werkt een dag in de week mee aan een lopend project van de

onderzoeker en doet zo ervaring op, gedurende maximaal 9 maanden.

Meer informatie op onze website: www.nino-leiden.nl/message/introducing-nino-student-research-assistants.

In de agenda

- zaterdag 27 oktober 2018: Zenobia-congres "Xerxes' droom", aula UvA Amsterdam
- zaterdag 27 oktober 2018: Vlaams-Nederlandse Egyptologendag in Leuven
- vrijdag 9 november 2018 (20.00u, RMO): Veenhof-lezing door Douglas Baird
- dinsdag 20 november 2018 (15.00u, RMO): NINO-EOL-lezing door Ilona Regulski
- woensdag 28 november 2018 (14:00-22:30u, RMO): viering 60-jarig bestaan Nederlands Instituut in Istanbul
- donderdag 31 januari 2019: NINO-dag in Groningen

Veenhof-lezing: Skulls and houses

Op vrijdagavond 9 november geeft Prof. dr. Douglas Baird (University of Liverpool) de 17^e Veenhof-lezing. Hij zal spreken over zijn opgravingen te Boncuklu (Turkije) en de ontwikkeling van het Neolithicum in centraal Anatolië. Meer informatie op onze website.

EOL-NINO lezing

Op dinsdag 20 november organiseren NINO en EOL een middaglezing (15.00u) in het Rijksmuseum van Oudheden. Dr. Ilona Regulski (British Museum) zal spreken over haar onderzoek naar vroeg oud-Egyptisch schrift. Meer informatie volgt binnenkort op onze website.

NINO-publicaties

Zoals aangekondigd in de vorige NINO-nieuwsbrief (juni 2018) worden onze publicaties nu uitgegeven, verkocht en gedistribueerd door Uitgeverij Peeters. De verkoopvoorraden zijn inmiddels verhuisd naar Leuven. Magazijnrestanten vonden voor enkele euro's per stuk nieuwe eigenaren op de boekenmarkt die het Rijksmuseum van Oudheden in september organiseerde.

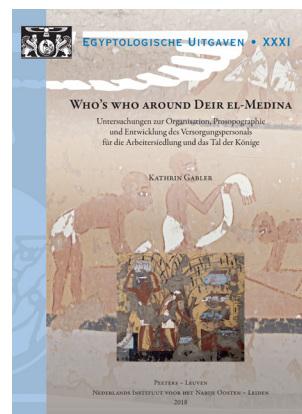
NINO-publicaties binnengekomen in het boekenmagazijn van Peeters in Leuven.

Boekenmarkt in het RMO met aanbod van museumwinkel, EOL, NINO en Friends of Saqqara.

In juli verscheen een nieuw deel in onze reeks *Egyptologische Uitgaven* (vol. 31): K. Gabler, *Who's who around Deir el-Medina. Untersuchungen zur Organisation, Prosopographie und Entwicklung des Versorgungspersonals für die Arbeitersiedlung und das Tal der Könige*. Dit bewerkte proefschrift is een studie naar het *service personnel* van Deir el-Medina.

NINO en Peeters zijn trots op deze eerste NINO-publicatie uitgegeven door Peeters!

Het eerste nummer van *Bibliotheca Orientalis* jaargang 75 (2018) is verschenen met vier hoofdartikelen en recensies van ca. 40 recente publicaties in onze vakgebieden.

Nieuws van Visiting Research Fellows

Even voorstellen: dr. Elizabeth Bettles

I am a British Egyptologist with a degree from Liverpool University and a PhD from University College London. My record of working archaeologically in Egypt began in 1989 with varied posts since including ceramicist, surveyor and site director, but primarily epigrapher of reliefs and wall-paintings dating from the Old Kingdom to the Roman period.

It was while epigrapher in Prof Olaf Kaper's team, when documenting wall-paintings in the Kellis *mammisi* at the Dakhleh Oasis, that I became aware of the multi-faceted information embedded within individual hieroglyphs. This information, including features of palaeography, *ductus* and orthography, offers insights into the writing procedures and painting practices of individuals in that time and space. Potentially they could disclose characteristics of those who painted them, aspects of the scribal training they received, their personality traits and their evaluation of self.

This summer I became a (Visiting) Research Fellow at the NINO, a privilege which allows me, in collaboration with Dr Ben Haring, to initiate the 'Hieroglyphic Hands' project. This project involves digitising painted hieroglyphs in the 20th Dynasty tomb of Inherkhau (TT 359) at Deir el-Medina. The excellent state of preservation of thousands of hieroglyphs in this tomb offer an exceptional opportunity for characterising the 'hieroglyphic hands' of those who painted them.

*The harpist in the tomb of Inherkhau, accompanied
by the well-preserved lyrics of his song.*

In addition, 'signatures' of the two draughtsmen who painted hieroglyphs in the tomb, Nebnefer (ix) and Horman (i), appear at seven locations among the blocks of texts. An aim of the project is to distinguish robustly the 'hands' of these brothers, and also to investigate what degree they are similar. Identifying close similarities, especially in their ductus, could reveal what instruction techniques the boys received when they were learning to form individual signs, probably from their father, draughtsman Hori (ix).

Text including the 'signature' of Nebnefer (ix).

In this initial year of the Hieroglyphic Hands project, one objective is the creation of a digital format which will enable the online storage, search and manipulation of quantities of data relating to all painted hieroglyphs in this tomb. To this end I am adopting the Archetype framework, a flexible, generic, integrated suite of web-based tools that is accessible to the non-professional, digital database developer and was designed recently by King's College London (KCL). They developed it specifically to assist the documentation and analysis of palaeography of ancient and medieval scripts.

The second objective this year is to begin the digital documentation of hieroglyphs in Inherkhau's tomb. With the kind permission of the Institut français d'archéologie orientale (IFAO) and the Ministry of Antiquities in Cairo, I will be spending two months early next year in Inherkhau's two underground chambers, focussing on documenting signs in those blocks of text where 'signatures' of the two brothers occur. Data gathered will incorporate multiple written annotations, close-up photos and vector graphics of each sign. While on site I will be collaborating with IFAO's topographer to assess the potential of photogrammetry to highlight features of *ductus* in the hieroglyphs, particularly outlines of individual brush-strokes and the sequence in which the draughtsman applied them.

Some data concerning TT 359's hieroglyphs have already been gathered. This summer I recorded those on wall-painting fragments removed from the tomb in past centuries and now stored in museums; namely the British Museum (item EA 5612) and the Neues Museum, Berlin (items ÄM2060, ÄM206 and Inv 1619).

*Item EA 5612 at the British Museum,
originally from the tomb of Inherkhau.*

I have also discussed with the AKU team, led by Prof. Ursula Verhoeven, at Mainz University, matters relating to the creation of a digital database concerning Egyptian scripts. Their database, when complete, will be wide-ranging in time and space and deals with hieratic and cursive hieroglyphs. Nevertheless, the discussions on IT matters were most enlightening.

In September I presented a paper at British Egyptology Colloquium 4 in Manchester about the Hieroglyphic Hands project. In October I am attending a workshop in Turin about Deir el-Medina to explain through a poster format what the project entails and its significance for funerary contexts at the site.

Inbetween these tasks of data-gathering, digital database-creation, collaboration and making presentations to fellow academics, I spend essential time in the NINO library researching such topics as education and individuality in ancient Egypt, about the site of Deir el-Medina, and examining and comparing painted hieroglyphic signs in tomb reports and other publications

The 'Hieroglyphic Hands' database may take four years to complete and go online. At that time the data will be accessible to the wider community

for scholars to search and manipulate to address their own research questions. Of particular importance though is the fact that this digitising process of individual hieroglyphs will function as 'documentation for preservation' for each small, fragile, hieroglyphic sign.

Gerda Henkel Stiftung-subsidie voor dr. Carina van den Hoven

Wij feliciteren NINO Research Fellow Carina van den Hoven van harte met haar succesvolle aanvraag bij de Gerda Henkel Stiftung. Zij heeft een onderzoeksbeurs gekregen om de komende jaren veldwerk uit te voeren in Theban Tomb 45 in Sheikh Abd el-Qurna (Luxor). In de NINO-nieuwsbrief van juni 2018 en op www.stichtingael.nl wordt het project voorgesteld. Voor informatie over de Gerda Henkel Stiftung, zie www.gerda-henkel-stiftung.de.

Schildering in TT 45

Sluitingsdata NINO-bibliotheek

Op de volgende feestdagen is onze bibliotheek gesloten:

- woensdag 3 oktober 2018: Leidens Ontzet
- woensdag 5 december 2018: Sinterklaasavond, gesloten vanaf 15.00u
- maandag 24 december 2018 t/m dinsdag 1 januari 2019: kerstvakantie

Nieuws uit de NINO- bibliotheek

Reisverslag: bibliothecaris Anita Keizers in Zanzibar

Mijn jarenlange wens Zanzibar te bezoeken, de geboorteplek van Prinses Salme bint Said bin Sultan/Emily Ruete (1844-1924), is deze zomer gerealiseerd! Salme heeft *Memoiren einer arabischen Prinzessin* gepubliceerd in Berlijn in 1886; hierin beschrijft ze haar leven in Zanzibar

in het midden van de 19^e eeuw. Haar bijzondere geschiedenis heeft mij gefascineerd sinds ik deze heb leren kennen door de in het NINO aanwezige boekencollectie van Rudolph Said-Ruete, haar zoon, en de publicatie van Emeri van Donzel (1925-2017) [*An Arabian Princess between two worlds. Memoirs, Letters Home, Sequels to the Memoirs, Syrian customs & usages.* – Leiden: Brill, 1993]. Door vele gesprekken vol anekdotes over Salme, haar persoonlijke geschiedenis en de tijd waarin ze leefde heeft Van Donzel mij de afgelopen jaren enorm weten te enthousiasmeren voor haar verhaal.

Gezicht op Zanzibar: Stonetown en mangroves

De aankomst op Zanzibar door de lucht vanaf het vaste land van Tanzania toont meteen de realiteit van dit droomeiland in 2018. De geromantiseerde beelden die veel mensen zullen hebben bij het uitspreken van de naam Zanzibar blijken niet echt terecht te zijn, behalve wellicht in de luxe resorts en hotels en de enkele compounds voor welgestelde inwoners van Zanzibar. Shanty towns omringen de oude stad Stonetown, huizen zijn veelal met gietijzeren daken bedekt en buiten de hoofdwegen zijn de wegen niet geasfalteerd. De uitgestrekte plantages en het weelderige groen dat rijkelijk aanwezig is, geven echter wel de indruk van tropische overvloed.

Sinds het vertrek van Salme uit Stonetown in 1865 is er veel veranderd. In de hoogtijdagen van Stonetown moet de aanblik van de witte paleizen en huizen en het fort temidden van de palmen indrukwekkend zijn geweest bij aankomst vanaf zee. Nu zijn de meeste gebouwen vooral vergane glorie. Het *Bet al-ajab* (House of Wonders), het

Gezicht op Zanzibar: shanty town

eerste gebouw in Zanzibar met elektriciteit en het eerste gebouw in Oost-Afrika met een lift, wordt op het moment gerenoveerd alsook een aantal andere belangrijke gebouwen. In de 19^e eeuw was deze stad een centrum van handel en diplomatie door de gunstige geografische ligging voor de opkomende wereldhandel en de koloniale belangen van de toenmalige wereldmachten. Het slavernijverleden en de uitbuiting van de lokale bevolking, eerst door de machthebbers uit Oman en later door de koloniale heersers, hebben hun sporen achtergelaten.

In Stonetown is een museum gewijd aan Salme en de (kleine) rol die zij gespeeld heeft met haar kinderen in de Duitse Oost-Afrika politiek door haar huwelijk met de Duitser Heinrich Ruete. “A small museum but bigger in information and spirit” in de woorden van Dr. Said el-Gheithy, de curator, een geweldige verteller met een grote schat aan achtergrondinformatie over Salme, haar familie en nakomelingen, en Zanzibar in het algemeen. De uit drie kamers bestaande expositieruimte is gevestigd in het Emerson on Hurumzi-hotel, de ruimte is gevuld met vele prachtig samengestelde panelen over Salme, haar plaats in de geschiedenis en vele persoonlijke attributen.

Tekstborden met informatie over Salme in Stonetown

Dr. el-Gheithy heeft in samenwerking met Prof. Abdul Sheriff een wandelroute samengesteld door het historische Stonetown, de Princess Salme promenade. Via een plattegrond wordt men rondgeleid langs plekken die relevant zijn voor de geschiedenis van de stad. Informatieve borden in Engels en Swahili, opgesteld door deze twee historici, geven een duidelijke uitleg van de belangrijke rol die Zanzibar in het verleden heeft gehad voor de specerijenhandel en doorvoerhandel van goederen en slaven, en vooral ook van plekken die van belang zijn geweest voor de prinses. Ik heb het genoeg gehad deze interessante wandeling te kunnen maken met dr. el-Gheithy; hij heeft Salme echt tot leven gewekt door zijn enthousiasme en grote kennis over haar en de tijd en omstandigheden waarin ze leefde.

Said el-Gheithy en Anita Keizers in het Salme-museum

Zo'n 10 km ten noorden van Stonetown ligt de ruïne van het Mtoni Palace. Dit paleis is in 1828 gebouwd voor Sultan Said; de prinses is hier geboren en ze heeft hier de eerste zeven jaar van haar leven gewoond. In haar memoires kan men uitgebreid lezen over het hofleven van de

sultan met zijn vele (bij)vrouwen en kinderen, dit alles gezien door de ogen van een klein meisje, de dochter van de sultan en een bijvrouw. Er is helaas slechts een ruïne over van wat ooit een indrukwekkend prachtig paleis moet zijn geweest, gelegen direct aan zee en in het midden van toen vast nog uitgestrekte bossen en plantages. Tegenwoordig is het omringd door een olieopslag aan de ene kant en een moskee en luxe hotel aan de andere kant. Zo nu en dan worden er nog voorstellingen en diners georganiseerd.

"House of Wonders" in Stonetown

Ik had graag meer plekken bezocht die belangrijk zijn geweest voor Salme; vele zijn echter inmiddels verdwenen, zoals haar huis in Stonetown, Bububu Palace en de Marseille plantage. Wat niet is verdwenen, is de prachtige natuur van Zanzibar met het tropische groen, zonder gevaarlijke roofdieren maar wel flink veel brutale apen. Op de plek waarvan ze in 1865 vertrokken is, is tegenwoordig een haventje met een duikcentrum waar men zich kan voorbereiden om te duiken naar de prachtige koralen rondom het eiland met verschillende cafés waar men kan genieten van het idyllische uitzicht onder het genot van een hapje en drankje.

Ruïnes van Mtoni Palace

Door mijn bezoek aan Zanzibar en de indrukken die ik daar heb opgedaan, heb ik nog meer bewondering gekregen voor deze dappere vrouw die haar opvoeding en de tijd waarin ze leefde heeft getrotseerd. Ze was moedig, intelligent en levenslustig en zeker niet bang voor verandering. Haar verdere levenswandel geeft ook aan dat ze nooit bang is geweest om de confrontatie met heersende waarden aan te gaan, zelfs niet in een voor haar vreemde maatschappij waar ze haar plek heeft moeten bevechten – vooral na het voortijdige overlijden van haar man. Met flink veel zelfopoffering heeft ze altijd gestreden om haar kinderen een goede toekomst te geven.

Waarom het leven van Salme, de 22-jarige ongehuwde dochter van Sultan Said, de dramatische wending heeft genomen die niet te verwachten was gezien haar achtergrond, zal altijd een mysterie blijven. Ook in haar publicaties wijdt ze daar niet echt over uit. Was het een romantische stap volgend op een hevige verliefdheid met compromitterende gevolgen of was het een weloverwogen beslissing om haar leven niet te laten verlopen zoals dat van andere vrouwen in Zanzibar, al dan niet in de harem? Was het een vlucht voor eerwraak of was het een vlucht voor traditie gevoed door vrijheidsdrang en een bewuste keuze voor hoop op een beter en vrijer leven in een andere maatschappij? Of was

het wellicht drang naar macht en invloed die ze nooit zou kunnen realiseren in de patriarchale maatschappij in Zanzibar, geleid door mannelijke leden van de Bu-Said dynastie? Deze vragen zullen we nooit kunnen beantwoorden, maar dat haar situatie penibel en onacceptabel was in die tijd vanwege de grote schande voor haar familie staat buiten kijf. Haar zwangerschap, al dan niet bewust, van een buitenlander, maar vooral haar bekering tot het christendom, maakten het onmogelijk voor haar familie om haar te blijven respecteren en in hun midden te blijven houden.

Haven op de plek vanwaar Salme vertrok naar Aden

Nadat ik Stonetown gezien heb, kan ik me niet aan de indruk onttrekken dat er nog meer facetten aan haar verhaal zitten. In een stad waarin privacy niet of nauwelijks bestond door de gesloten gemeenschap, met elkaar verweven straten en op elkaar gebouwde paleizen en huizen kon niet veel verborgen blijven voor het oog van anderen, of het nu inwoners van Zanzibar waren of emigranten uit de rest van de wereld. Een relatie tussen een eigenzinnige islamitische prinses uit Zanzibar, woonachtig in een huis buiten het sultanspaleis en een christelijke buurman uit Hamburg, kan na haar eerdere politieke aanvaringen met haar broer, de sultan Majid, haast niet toevallig ontstaan zijn. Wellicht hebben de aanwezige mannen en vrouwen uit een voor haar exotisch buitenland, de vele schepen in de havens en de aantrekkelijke verre baren, haar gestimuleerd haar heil te zoeken buiten het eiland? Maar dat ze het paradijselijke eiland haar leven lang heeft gemist, zoals ze zelf ook beschrijft, kan ik me nu zeker goed voorstellen.

Anita Keizers